

NEKE PRIMJENE MEHANIKE U ELEMENTARNOJ GEOMETRIJI

ZVONIMIR ŠIKIĆ, Zagreb

Poznato je značenje geometrijskog predočenja osnovnih mehaničkih i općenito fizikalnih veličina. Jedan od elementarnijih primjera je predočenje sile kliznim vektorom (usmjerenom dužinom čiji početak može biti bilo koja točka pravca — nosača te dužine). Pojmovi rezultante sila i ravnotežnog stanja, koji imaju posve fizikalni smisao, dobivaju ovim predočenjem jednostavne i lako shvatljive geometrijske korelate:

Rezultanta sistema sila jedna je sila ekvivalentna sistemu u jasno određenom fizikalnom smislu. Sistemi sila su ekvivalentni ako uzrokuju jednaka gibanja jednakih tijela.

Geometrijsko predočenje omogućuje jednostavan geometrijski korelat ovom pojmu. To je slaganje kliznih vektora po pravilu paralelograma, u slučaju da se nosači vektora sijeku, ili po pravilu krakova, u slučaju paralelnosti nosača. Simetričnom pojmu ekvivalentnosti sila odgovaraju, naravno, i obrnuta pravila razlaganja kliznih vektora.

Sistem sila je u ravnoteži ako ne uzrokuje gibanje tijela. To je fizikalni smisao. Geometrijsko predočenje opet omogućuje jednostavne geometrijske karakterizacije izvedene iz prethodnih. Dvije su sile u ravnoteži ako imaju jednake iznose, zajednički nosač i suprotne smjerove.

Da bi tri sile bile u ravnoteži, nužno je da se njihovi nosači sijeku u jednoj točki (naime, ako to nije slučaj, nosač rezultante prvih dviju sila nije ujedno i nosač treće sile, pa ne može biti s njom u ravnoteži).

Posljednji iskazi govore u stvari o geometrijskom predočenju sila iako izriječno spominju same sile. Često, naime, identificiramo silu s odgovarajućim geometrijskim predočenjem, kliznim vektorom. Toliko je značenje geometrijskog predočenja.

No ne bismo više o tome kako geometrijsko djeluje u mehaničkom. Ovdje želimo upozoriti na povratnu vezu. Dokazat ćemo nekoliko geometrijskih teorema argumentirajući ih „kao u mehanici” ili, točnije, služeći se slaganjem i razlaganjem sila te navedenim iskazima o ravnoteži kao fizikalnim očevidnostima¹ (znatne heurističke vrijednosti²).

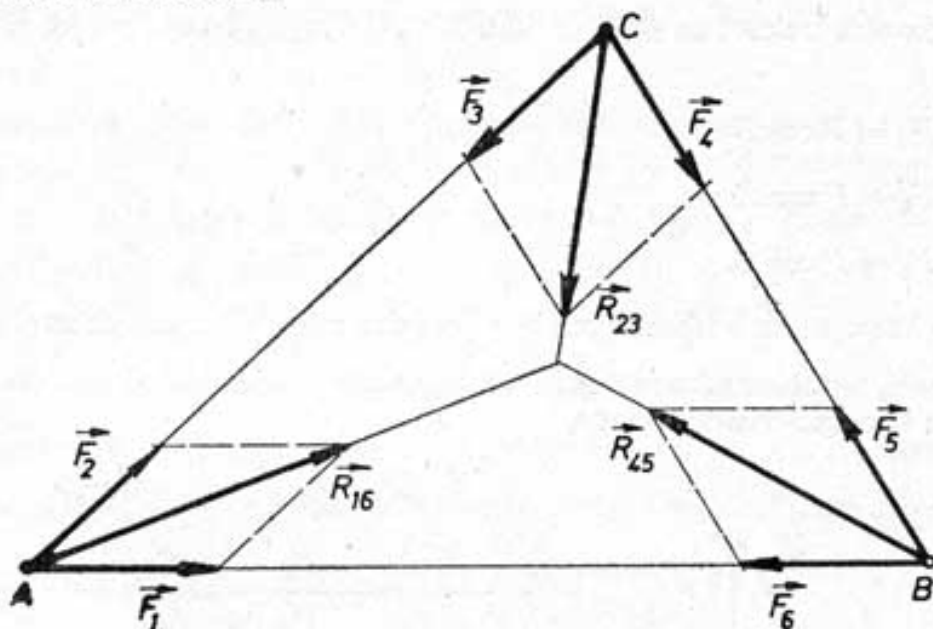
Teorem 1. Simetrane kutova u trokutu sijeku se u jednoj točki.

¹ Koje su, ako to nekome pomaže, i eksperimentalno potvrđive.

² Jasno je prema prethodnom opisu veze mehanike i geometrije (na ovom nivou) da bi se ti dokazi mogli „očistiti” do geometrijske argumentacije, ali je isto tako jasno da bi time (bar u ovom obliku) izgubili svoju heurističku vrijednost.

Dokaz

Promotrimo šest po iznosu jednakih sila, $\vec{F}_1, \dots, \vec{F}_6$, koje djeluju duž stranica trokuta kao na sl. 1.³ Budući da te sile poništavaju jedna drugu u parovima, čitav je sistem u ravnoteži pa je, dakle, i sistem rezultanti $\vec{R}_{16}$, $\vec{R}_{23}$ i $\vec{R}_{45}$ također u ravnoteži. Pravci nosači rezultanata sijeku se, dakle, u jednoj točki. Jasno je da su ti pravci simetrale kutova u trokutu.

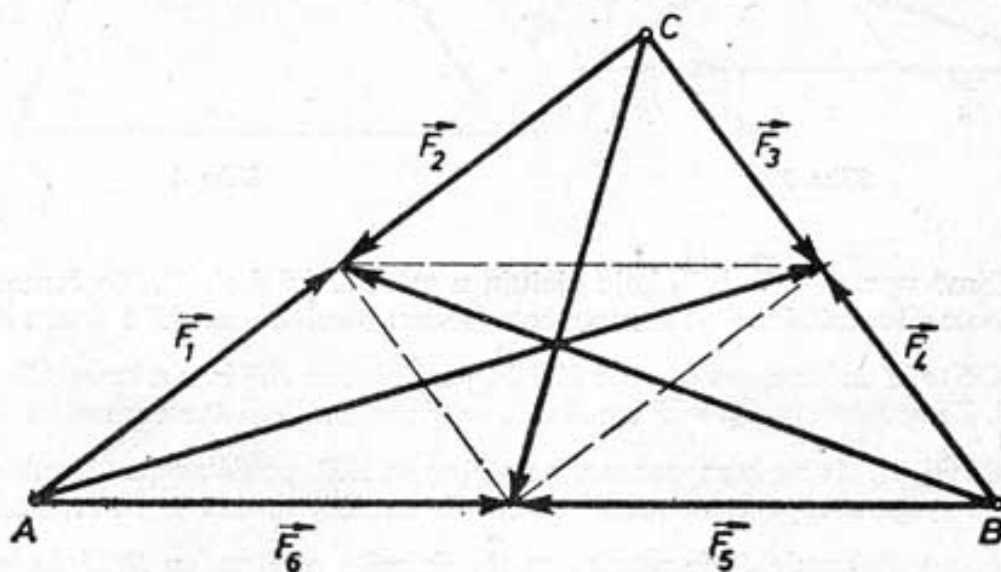

Slika 1

Teorem 2. Težišnice trokuta sijeku se u jednoj točki.

Dokaz

Promotrimo šest sila $\vec{F}_1, \dots, \vec{F}_6$ koje djeluju duž stranica trokuta kao na sl. 2. Svaka od tih sila ima iznos jednak polovici duljine pripadne stranice trokuta. Rezul-

Slika 2

³ Iznos sile $\vec{X}$ u ovom je članku općenito označen sa X .

tante pojedinih parova jednake su težišnicama trokuta. To se lako vidi uočavanjem paralelograma na sl. 2. Sile $\vec{F}_1, \dots, \vec{F}_6$ su u ravnoteži, pa to kao i u slučaju iz teorema 1. dokazuje našu tvrdnju.

Teorem 3. Visine trokuta sijeku se u jednoj točki.

Dokaz

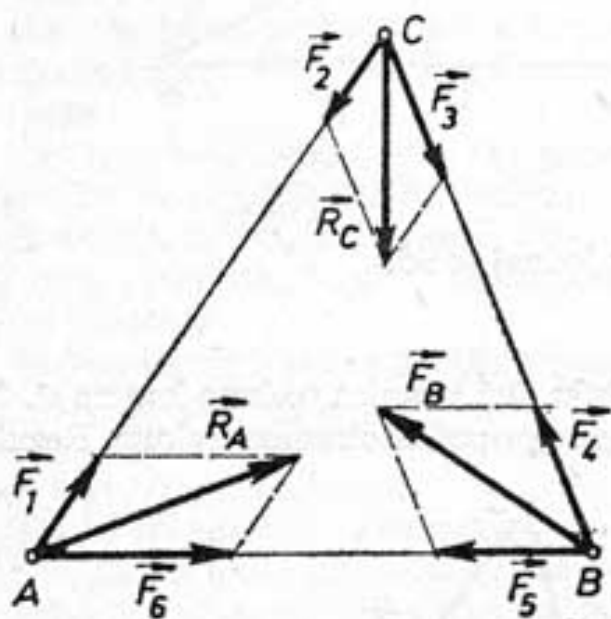
Duž stranica trokuta na sl. 3. djeluju sile $\vec{F}_1, \dots, \vec{F}_6$ iznosa određenih tako da vrijedi

$$F_1 = F_2 = F \cos B$$

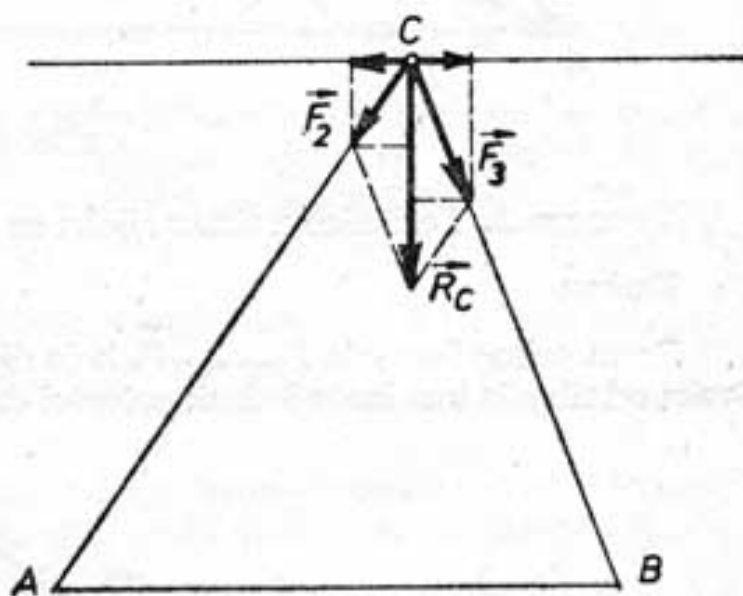
$$F_3 = F_4 = F \cos A$$

$$F_5 = F_6 = F \cos C,$$

gdje je F neka pogodno odabrana veličina (jedinica mjere). Budući da su sile $\vec{F}_1, \dots, \vec{F}_6$ u ravnoteži, nosači rezultanata $\vec{R}_A, \vec{R}_B$ i $\vec{R}_C$ nužno se sijeku u jednoj točki. Pokazat ćemo da su ti nosači visine trokuta.

Slika 3

Slika 4

Složimo npr. sile $\vec{F}_2$ i $\vec{F}_3$ koje djeluju u vrhu C (vidi sl. 4). To ćemo učiniti tako da obje sile razložimo na komponente; jednu paralelno sa AB i drugu okomito na AB . Očito je da komponente sile $\vec{F}_2$ i $\vec{F}_3$ paralelne sa AB imaju iznose $F_2 \cos A$ i $F_3 \cos B$. Zbog zahtjeva $F_2 = F \cos B$ i $F_3 = F \cos A$ slijedi da su iznosi tih komponenti jednaki, tj. da se komponente, paralelne sa AB , poništavaju. Rezultanta $\vec{R}_C$ jednaka je stoga zbroju komponenti okomitih na AB , tj. ona je sama okomita na AB . Slično se dokazuje da je rezultanta $\vec{R}_A$ okomita na stranicu BC i da je rezultanta $\vec{R}_B$ okomita na stranicu AC . Time je dokaz završen.

Teorem 4. Pravci a , b i c koji prolaze vrhovima A , B i C trokuta ABC i sijeku stranice BC , AC i AB tog trokuta imaju zajedničku točku ako i samo ako vrijedi jednakost

$$\frac{\sin \alpha_1}{\sin \alpha_2} = \frac{\sin \beta_1}{\sin \beta_2} = \frac{\sin \gamma_1}{\sin \gamma_2} = 1,$$

gdje su α_1, α_2 kutovi⁴ na koje pravac a dijeli kut uz A , β_1 i β_2 kutovi na koje pravac b dijeli kut uz B , a γ_1 i γ_2 kutovi na koje pravac c dijeli kut uz C .

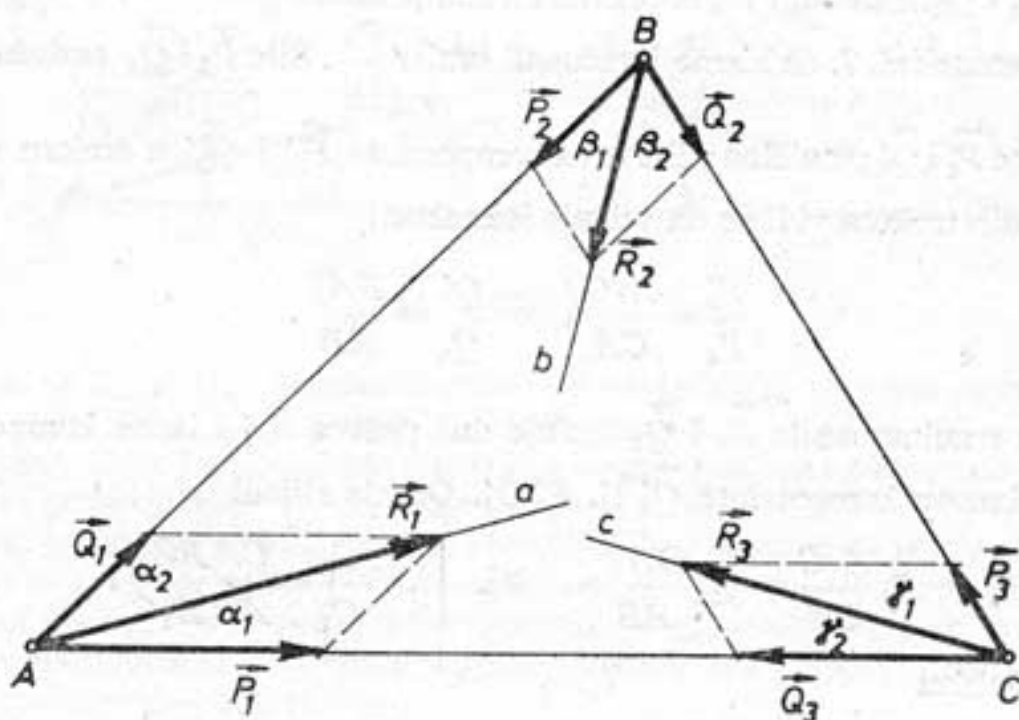
Dokaz

Promotrimo trokut ABC čijim vrhovima prolaze pravci a , b , c i dijele kutove tog trokuta na parove α_1, α_2 ; β_1, β_2 i γ_1, γ_2 kao u iskazu teorema (vidi sl. 5). Duž pravca a , u vrhu A , neka djeluje proizvoljna sila $\vec{R}_1$ čije su komponente duž AB i AC jednake $\vec{P}_1$ i $\vec{Q}_1$. Sile $\vec{R}_2$ i $\vec{R}_3$ neka djeluju duž b i c u vrhovima B i C , a odgovarajuće komponente neka su $\vec{P}_2, \vec{Q}_2$ i $\vec{P}_3, \vec{Q}_3$. Sile $\vec{P}_2, \vec{R}_2, \vec{Q}_2$ i $\vec{Q}_3, \vec{R}_3, \vec{P}_3$ jednoznačno su određene zahtjevom da komponenta $\vec{P}_2$ ništi komponentu $\vec{Q}_1$, a komponenta $\vec{P}_3$ komponentu $\vec{Q}_2$. Prema tim definicijama sistem sila $\vec{R}_1, \vec{R}_2, \vec{R}_3$ ekvivalentan je sistemu sila $\vec{P}_1, \vec{Q}_3$. Iz odgovarajućih paralelograma na sl. 5. lako se vidi da je

$$\frac{\sin \alpha_1}{\sin \alpha_2} = \frac{Q_1}{P_1}, \quad \frac{\sin \beta_1}{\sin \beta_2} = \frac{Q_2}{P_2}, \quad \frac{\sin \gamma_1}{\sin \gamma_2} = \frac{Q_3}{P_3}.$$

Odatle slijedi

$$\frac{\sin \alpha_1}{\sin \alpha_2} \frac{\sin \beta_1}{\sin \beta_2} \frac{\sin \gamma_1}{\sin \gamma_2} = \frac{Q_1 Q_2 Q_3}{P_1 P_2 P_3} = \frac{Q_3}{P_1}.$$

Slika 5

⁴ Ovdje ne dopuštamo „kutove“ od nula stupnjeva.

Moguća su dva slučaja:

$$1. \frac{\sin \alpha_1 \sin \beta_1 \sin \gamma_1}{\sin \alpha_2 \sin \beta_2 \sin \gamma_2} = 1.$$

Tada je $P_1 = Q_3$ i sile $\vec{P}_1$ i $\vec{Q}_3$ su u ravnoteži, odakle slijedi da su i sile $\vec{R}_1$, $\vec{R}_2$ i $\vec{R}_3$ u ravnoteži. Pravci a , b i c sijeku se u jednoj točki.

$$2. \frac{\sin \alpha_1 \sin \beta_1 \sin \gamma_1}{\sin \alpha_2 \sin \beta_2 \sin \gamma_2} \neq 1.$$

Tada je $P_1 \neq Q_3$. Rezultanta sistema $\vec{R}_1$, $\vec{R}_2$ i $\vec{R}_3$ djeluje duž stranice AC jer je jednaka rezultanti sistema $\vec{P}_1$, $\vec{Q}_3$. Pravci a , b i c duž kojih djeluju rezultante $\vec{R}_1$, $\vec{R}_2$ i $\vec{R}_3$ ne mogu imati zajedničko sjecište jer bi u tom slučaju rezultanta sistema $\vec{R}_1$, $\vec{R}_2$, $\vec{R}_3$ morala djelovati duž pravca koji prolazi tim sjecištem. Vidjeli smo, međutim, da je taj pravac nužno pravac AC . Očito je da pretpostavljeno zajedničko sjecište pravaca a , b i c ne može ležati na pravcu AC .

Teorem 5. Spojnice AA_1 , BB_1 i CC_1 vrhova A , B , C trokuta ABC s točkama A_1 , B_1 , C_1 na suprotnim stranicama tog trokuta sijeku se u jednoj točki ako i samo ako vrijedi jednakost

$$\frac{AC_1}{C_1B} \frac{BA_1}{A_1C} \frac{CB_1}{B_1A} = 1.$$

Dokaz

Promotrimo trokut na sl. 6. Duž AA_1 djeluje proizvoljna sila $\vec{R}_1$ čije su komponente $\vec{P}_1$ i $\vec{Q}_1$. Sile $\vec{R}_2$ i $\vec{R}_3$ određene su zahtjevima $P_2 = Q_1$ i $P_3 = Q_2$. Promotrimo za trenutak sl. 7. da bismo izračunali omjer $\frac{P_1}{Q_1}$. Sile $\vec{P}_1$ i $\vec{Q}_1$ razložene su na komponente $\vec{P}'_1$ i $\vec{Q}'_1$ paralelne s BC te na komponente $\vec{P}''_1$ i $\vec{Q}''_1$ u smjeru rezultante $\vec{R}_1$. Iz sličnih trokuta vidi se da vrijede jednakosti

$$\frac{P'_1}{P_1} = \frac{A_1C}{CA}, \quad \frac{Q'_1}{Q_1} = \frac{BA_1}{AB}.$$

Budući da rezultanta sila $\vec{P}_1$ i $\vec{Q}_1$ djeluje duž pravca AA_1 , iznos komponente $\vec{P}'_1$ jednak je iznosu komponente $\vec{Q}'_1$ tj. $P'_1 = Q'_1$. Odatle slijedi

$$P_1 \frac{A_1C}{CA} = Q_1 \frac{BA_1}{AB} \quad \text{tj.} \quad \frac{P_1}{Q_1} = \frac{CA}{AB} \frac{BA_1}{A_1C}.$$

Slično se dobiva

$$\frac{P_2}{Q_2} = \frac{AB}{BC} \frac{CB_1}{B_1A} \quad \text{i} \quad \frac{P_3}{Q_3} = \frac{BC}{CA} \frac{AC_1}{C_1B}.$$

Množenjem dolazimo do jednakosti:

$$\frac{P_1}{Q_1} \frac{P_2}{Q_2} \frac{P_3}{Q_3} = \frac{BA_1}{A_1C} \frac{CB_1}{B_1A} \frac{AC_1}{C_1B}$$

Odatle, zbog $P_2 = Q_1$ i $P_3 = Q_2$, slijedi

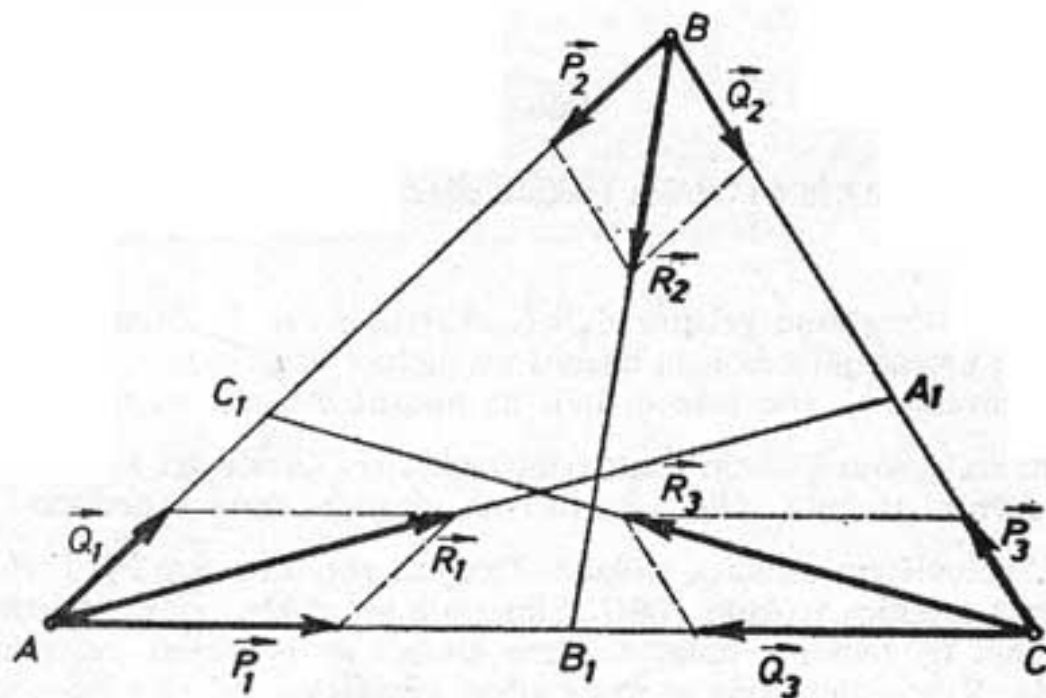
$$\frac{AC_1}{C_1B} \frac{BA_1}{A_1C} \frac{CB_1}{B_1A} = \frac{P_1}{Q_3}$$

Moguća su dva slučaja:

1. $\frac{AC_1}{C_1B} \frac{BA_1}{A_1C} \frac{CB_1}{B_1A} = 1$.

Tada je $P_1 = Q_3$. Sile $\vec{R}_1$, $\vec{R}_2$ i $\vec{R}_3$ su u ravnoteži pa spojnice AA_1 , BB_1 i CC_1 imaju zajedničku točku.

2. $\frac{AC_1}{C_1B} \frac{BA_1}{A_1C} \frac{CB_1}{B_1A} \neq 1$.

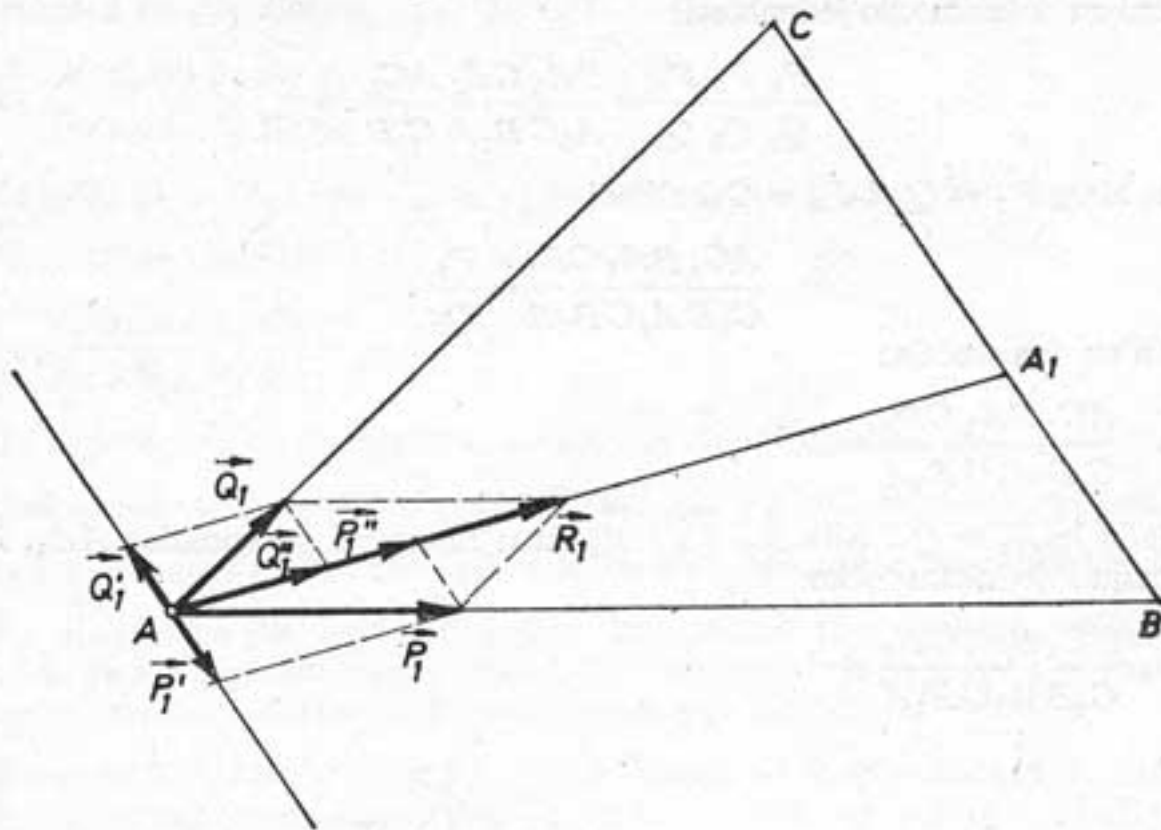

Slika 6

† Tada je $P_1 \neq Q_3$. Argumentacijom iz prethodnog teorema dokazujemo da spojnice AA_1 , BB_1 i CC_1 nemaju zajedničku točku.

Sljedeći teorem dokazujemo služeći se dvama fizikalno očevidnim principima. Prvi tvrdi nemogućnost perpetuum mobilea u ovom obliku: zatvorena posuda jednolično ispunjena plinom ne može se gibati bez utjecaja vanjskih sila. Drugi je pravilo o slaganju paralelnih sila u ovom obliku: u zatvorenoj posudi jednolično ispunjenoj plinom rezultanta sila koje djeluju zbog pritiska plina na ravnu stijenku posude proporcionalna je površini stijenke i djeluje duž pravca koji prolazi okomito na stijenku njenim težištem.⁵

⁵ Ne treba ponavljati da se i u ovom iskazu, kao i prije, krije govor o geometrijskim predočnjima, naravno sada mnogo suptilnijim (infinitesimalnim).

Slika 7

Teorem 6. Simetrale stranica trokuta sijeku se u jednoj točki.

Dokaz

Promotrimo trostranu prizmu $A_1B_1C_1A_2B_2C_2$ na sl. 8. Zamislamo da je ona jednolično ispunjena plinom i da na nju ne djeluju vanjske sile. Tada je prizma u stanju mirovanja, tj. sile koje djeluju na njezine stijenke su u ravnoteži. Sile koje djeluju na gornju i donju bazu poništavaju se. Ostale tri sile $\vec{F}_A$, $\vec{F}_B$ i $\vec{F}_C$ djeluju u ravnini trokuta ABC okomito na njegove stranice prolazeći težištem stijenki, tj. polovištem stranica trokuta. Drugim riječima, $\vec{F}_A$, $\vec{F}_B$ i $\vec{F}_C$ djeluju duž simetrala stranica trokuta ABC . Simetrale se, dakle, sijeku u jednoj točki.

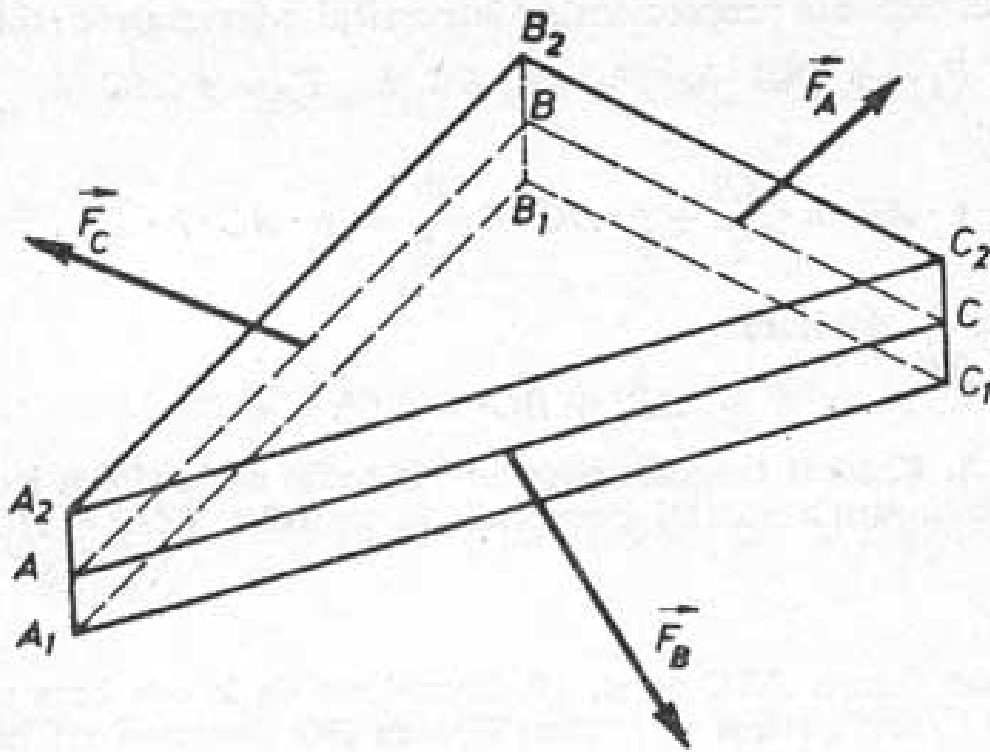
Posljednja tri teorema dokazat ćemo služeći se poznatim pravilom statike krutog tijela: Kruto tijelo koje se može gibati oko fiksne osi ne giba se oko te osi samo u slučaju kada na njega djeluju sile kojima je suma momenata s obzirom na tu os jednaka nuli. Apsolutni iznos momenta sile okomite na os⁶ s obzirom na tu os dobro je poznati umnožak (iznosa) sile i kraka (sile). Momenti sile koje uzrokuju rotacije suprotnih smjerova imaju suprotne predznake.

Teorem 7. Pitagorin teorem. Suma kvadrata nad katetama pravokutnog trokuta jednaka je kvadratu nad hipotenuzom.

Dokaz

Promotrimo trostranu prizmu čija je baza pravokutan trokut ABC (vidi sl. 9). Zamislamo da je prizma ispunjena plinom i da se može vrtjeti oko fiksne osi OO' . Ako na prizmu ne djeluju vanjske sile, ona će mirovati. Suma momenata sile koje

⁶ Promatrat ćemo samo takve slučajeve.

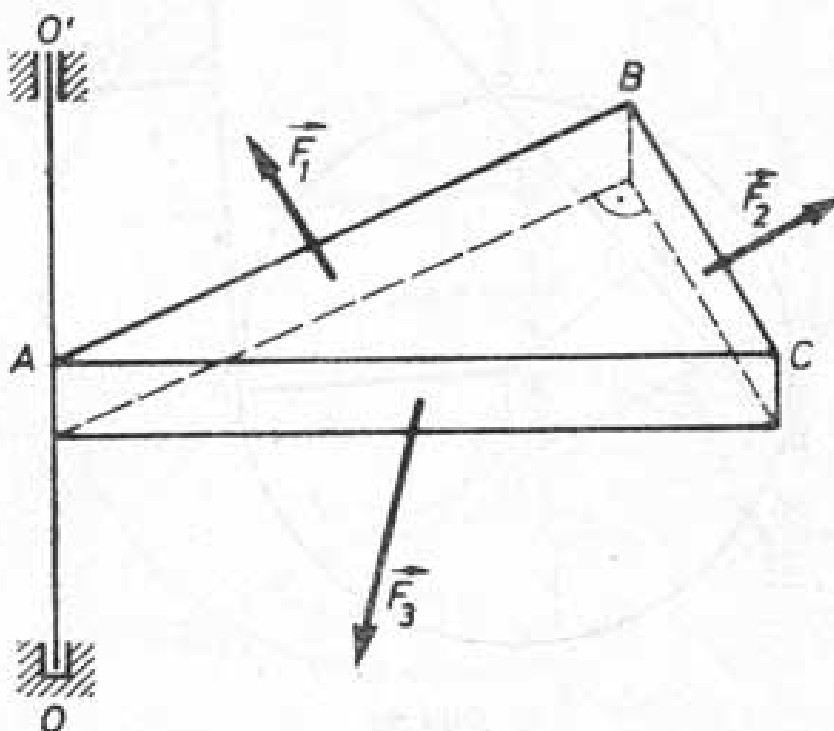
Slika 8

zbog pritiska djeluju na stijenke posude mora stoga iščezavati. Sile koje djeluju na gornju i donju bazu poništavaju se. Sile $\vec{F}_1$ i $\vec{F}_2$ (sile na katetama) prisiljavaju prizmu na rotaciju suprotnu rotaciji kazaljke na satu, a sila $\vec{F}_3$ (sila na hipotenuzi) u smjeru rotacije kazaljke na satu (vidi sl. 9). Ravnotežno stanje karakterizirano je ovom relacijom među apsolutnim iznosima momenata:

$$M(\vec{F}_1) + M(\vec{F}_2) = M(\vec{F}_3).$$

Svaki od tih momenata jest produkt iznosa sile i njena kraka s obzirom na OO' . Dakle,

$$M(F_1) = \vec{F}_1 \cdot \frac{AB}{2}, \quad M(F_2) = \vec{F}_2 \cdot \frac{BC}{2}, \quad M(F_3) = \vec{F}_3 \cdot \frac{AC}{2}.$$

Slika 9

Iznos svake od ovih sila proporcionalan je površini odgovarajuće stijenke, tj.

$$F_1 = p \cdot AB \cdot h, \quad F_2 = p \cdot BC \cdot h, \quad F_3 = p \cdot AC \cdot h.$$

Vrijedi, dakle,

$$p \cdot AB \cdot h \cdot \frac{AB}{2} + p \cdot BC \cdot h \cdot \frac{BC}{2} = p \cdot AC \cdot h \cdot \frac{AC}{2}.$$

Množenjem sa $\frac{2}{ph}$ dobivamo

$$AB^2 + BC^2 = AC^2.$$

Teorem 8. Kvadrat tangente povučene iz točke na kružnicu jednak je produktu dviju kolinearnih sekanti povučenih iz te točke. ($AB^2 = AC \cdot AD$, vidi sl. 10).

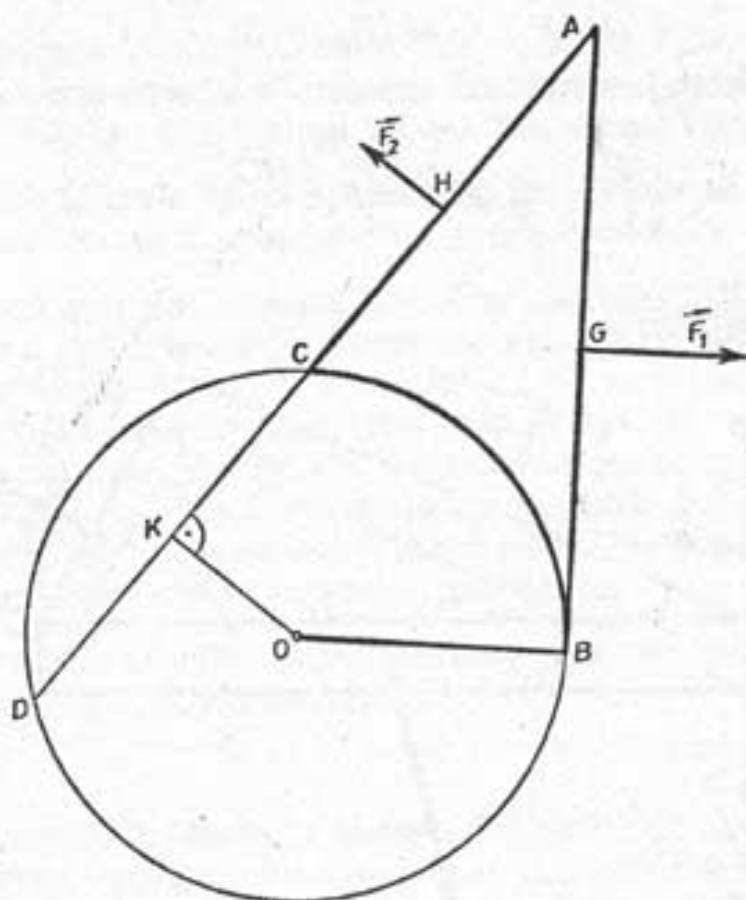
Dokaz

Promotrimo figuru ABC na sl. 10. Zamislimo da je ona baza prizme ispunjene plinom. Čitava prizma je krutom šipkom BO povezana s fiksnom osi O . Prizma miruje ako na nju ne djeluju vanjske sile. Krak svih sila koje zbog pritiska plina djeluju na stijenku BC jednak je nuli (BC je luk kružnice s centrom u O). Uvjet ravnotežnog stanja je stoga

$$M(\vec{F}_1) = M(\vec{F}_2),$$

to jest

$$F_1 \cdot GB = F_2 \cdot HK.$$

Slika 10

Međutim,

$$GB = \frac{AB}{2} \quad \text{i} \quad HK = HC + CH = \frac{AC}{2} + \frac{CB}{2} = \frac{AC + CD}{2} = \frac{AD}{2}.$$

Odatle slijedi

$$F_1 \cdot \frac{AB}{2} = F_2 \cdot \frac{AD}{2}.$$

Nadalje je

$$F_1 = p \cdot AB \cdot h \quad \text{i} \quad F_2 = p \cdot AC \cdot h,$$

dakle

$$AB^2 = AC \cdot AD.$$

Teorem 9. Ako su AB i CD tetive kružnice čije je sjecište točka E , tada vrijedi $AE \cdot EB = CE \cdot ED$.

Dokaz

Promotrimo sl. 11. Razmatranjem sličnim onom u prethodnom teoremu dolazimo do relacije

$$F_1 \cdot GP = F_2 \cdot HK.$$

Međutim,

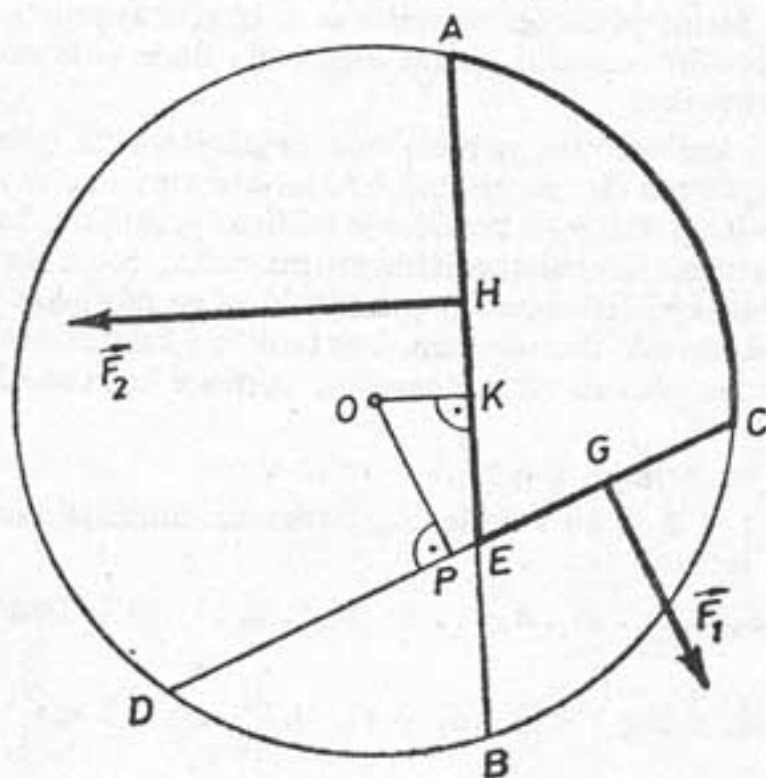
$$GP = CP - CG = \frac{CD}{2} - \frac{CE}{2} = \frac{CD - CE}{2} = \frac{ED}{2}$$

$$HK = AK - AH = \frac{AB}{2} - \frac{AE}{2} = \frac{AB - AE}{2} = \frac{EB}{2}$$

$$F_1 = p \cdot CE \cdot h, \quad F_2 = p \cdot AE \cdot h.$$

Dakle,

$$CE \cdot ED = AE \cdot EB.$$

Slika 11